

Rūta BUIVYDIENĖ

*Vilniaus universitetas***LIE. *skeiris* ‘NAŠLYS’?**

LKŽ sudarytojai, remdamiesi 1821–1880 metais gyvenusio gamtininko, kraštotyryninko ir žymaus lituanistikos dalykų rinkėjo Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio, lenkiškai pasirašinęjusio Kossarzewski, rankraštiniu palikimu (plg. „Litvanica czyli Wiadomości o Litwie zebrane przez ... Ambrożego Kossarzewskiego“; rankraštis saugomas Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje), XII-ajame LKŽ tome pateikia mįslingą našlio pavadinimą *skeiris*, plg. *skeiris* sm. Kos 148 *našlys* (LKŽ XII 790). A. Kašarauskio rankraštis – vienintelis žinomas šio žodžio šaltinis; *skeiris* nei šia minėtąja, nei jokia kita reikšme nėra užfiksuotas nei gyvojoje lietuvių kalboje, nei senuosiuose ar naujesniuose raštuose. Kaip žinoma, našlio pavadinimai iš tradicijos priskiriami giminytės terminų grupei, tad galbūt galėtume tikėtis šį našlio pavadinimą rasti specialiojoje giminytės pavadinimus nagrinėjančioje literatūroje. Tačiau LKŽ pateikiamo *skeirio* ‘našlio’ nemini nei specialiai lietuvių kalbos (ar apskritai indoeuropiečių kalbų) giminytės pavadinimus tyrinėję autoriai, nei kita bendresnio pobūdžio etimologinė literatūra. Nuodugniau patyrinęjus vienintelį LKŽ minimą šio žodžio šaltinį – A. Kašarauskio rankraštį – ir atlikus tekstologinę analizę aiškėja, kad *skeiris* veikiausiai tėra pseudolytis, atsiradusi dėl apsirikimo: klaidingai perskaityti rankraščio rašmenys. Rūpimasis žodis pavartotas 148-ajame rašalu numeruotame rankraščio lape (pieštuku rankraščio tyrinėtojų pažymėtas lapo numeris būtų 140-as), tiksliau, antrojoje (nenumeruotoje) to lapo pusėje. Tame 148 lape esančiame Kašarauskio tekste, iš kurio LKŽ sudarytojai ėmė *skeirį*, kalbama apie lietuvių liaudies dainų motyvus ir veikėjus. 148 lapo pirmojo puslapio viršuje lenkiškai rašoma: „W Litewskich narodowych pieśniach słyną:“ ir toliau po dvitaškio lietuviškai vardijama: „Mergajte pri girnu, Wargu merguži [...], Biers żirgatis“ ir t. t., t. y. per visą puslapį išrikiuojami įvairiausi autoriaus pastebėti lietuvių liaudies dainose minimi motyvai ir veikėjai. (Plg. 1-ąją rankraščio kopiją). Kitoje (nenumeruotoje) to 148 lapo pusėje po keleto lenkiškų pasamprotavimų apie lietuvių liaudies dainų motyvus vėl rašoma: „Słyną w pieśniach:“ ir toliau, 5-ojoje eilutėje nuo viršaus, šalia kitų liaudies dainose minimų dalykų randame ir rūpimąjį žodį. (Plg. 2-ąją rankraščio kopiją. 5-ojoje eilutėje nuo viršaus esantis rūpimasis žodis drauge su reikšmės nusakymu ‘naszlis’ pabrauktas mano – R. B.).

Š = Sz (Sziauris viejas)

Š = Sz (Sziho = šuo)

Sitaurotik nardomų piceornik dyon. Margate per
 zioni, Margu munguzi, murgis barntis, Pries zingatis, Lig
 pos Kiblonatis (celas, unāda) Bajonaj (oxolica) Kalas auviga
 Bernases Dievatis, Zalis, ligis Laitis, Irona murgis (šis
 me Būhlein) Sziauris viejas (šdovisuzis) Krautas (šis)
 srople žodelej; Terbintales givij augančios, Rostas, Lelijos
 Kojbi gajdviej, Židas 'Bor, las romany) ginda tajmat; artha
 roje rampazijs kuriais u pakuriam (ošdno žbudomai) Kirij
 murgate pajidanaite u bastoms. ruziatoms, Memoricis
 wiktasilis no murgilbi no murganji dyonleij? Atu tu
 Murgonija žeme, bastis Szurosztelis (šaitub) Purnetas (vija
 Drobuzes risti' diomon). Kagos (roha) Partynaj; ostroji
 ma-nydij - Paszaltinij no kudi murgite? (imija žigatoni)
 Kirgas mazaš ale gruzis, Serunigate (anzuj) Piruzis (Tra
 be, vrolė, Galop; Marborilis (ziabojan) pabonj rista
 tankij piistas. Zali Mejonatij, Kemus, rof, pruzak
 traba murgilnyes. Zavieblis, Polėda, Widas, Moosna, Erge (La
 pre, Kossis, Szossas, Pautis Szios katymu Geguzis Gandus
Loris ožna) Łomis, šiedgwidz. Trimitas, floraune, Dobidas
 auviga, Battis, ožias. Winduzis, (vėi Rocho) Pastanėtis
 bilis ušėtu. duisa patkauates Židas (Hlade) Sziosuz
 - Go - Holz vėi Hlade. Zemubelis (Rindan) Marguzati (ad
 ta Delijate. Kalas Kiematis. Mannigale = Garbuzale -
Margas divoras, dejonanta lagialy. Kalas burzinatis Rojl; prant
salaty Moosna, Moosins Kėdas, Schivast! Lauduje - gėdunij
niulis Braun Krautz) Pernaus grauja - Kings. Fris gubogē
les. ligyas - Kalas rodzjis - Wario Trimitaj (chorn Drommety)
Bubnij - Szemas susibteles juoj - Zalis manvėli juoj (miondij
ušims kavolas. Zali kėnatelej = juoni. Padimas (Hoff) - Jusin
Wozznacelis incevas = Kėlbas) Bangja diavatis (Golt' vėi Wollan)
auksa Janovėlis (auks) Waltis (Kahn) Bangzuntis Wollan
uhānėnis. Moostas (amavit) Lelijos murgias. Zalis vėrėta Pranz
letis (zielona murgitij partick ošda Kėnėshofu) Wolėnas (šidomai, istėdas)
šalos ritėles - gėdij sizibolij wolėnams zunjaczin ipmurgite.

Pirmoji kopija. A. Kašarausko rankraščio 148 lapo (140-as lapo numeris įrašytas rankraščio tyrinėtojų) pirmoji pusė.

Muzicanti su ispisanih o pruzivoci ruti; majovam z za svoje
 jase najdrazije elegatu da pruzivomih djevojst - Kto wie da
 ovaj pruzivoci, cay usidlic nistodoweli? lubcy tyfu jutygona
 rida us wyroja. - pruzivocari - syra wpieniak. marga
 Dora - mejis v. nashis - seden turalaj - Abivoci su jedovna
 sigatama (Oellbaum mit schwarzem Beeren) Kivocis (wizgionia)
 auna ratalaj - Kals sappinelis (Haarband) Auna kwitacke
 (Strauschön) Uoiw tuwra - Auna xispas Misza Bitwa,
Wi, Wi, Diewijs, Diawulan maso - Kas mimi padisi, Brolis ge
viti (betrancom) Stixda Tangrijatis - Kals, wisus Klenolis
judas, Tajwolis. (Braun) Balti kinalaj, pdonas dwoles, Balti
statalaj, Kicins wjeles - Kimutelis, Sonasis - Kasytas zalu zid
lehu - Rasytelaj wivingsiji - Sedabra Kamaweles - Delija
darzas - Lelija Kramatis (Staud) Kali girele - Seite prajit
xite. Kardar - Bijunas (z crwona riza) - Berwotas riza
Ante darzetej nysondelej - (Marnas judas - Mozicite Bengabus
Strome (Quelle) auna patkawates. Kagire gande? ezego las
ry? - Kamuelis v. basadlis - Delijos ranawjes biad rca.
Sedabinej pentinelej. Burtikas = zawiazca na kyp dursu
Garbes = Motite v. Gabies = Gaburije - Stiskiej armity - Ant na
na gema po gema wandu. - Bastar wintatis (weiss Rocken)
Sphiasus linczej - marjas Samelatis (Haspel) Zalas staduzis
zwojraj nanczej = zypem popiatozada - gedeti traucem.
Szitigiles Heidelbeeren. Stixda gista - Sedabra Burtinas Kalti
Golins xialv dweju spintu millaczi. Gomis weidenbaum.
Berwotis = Kajtelitis - Marquzi = Delijzi. - Rascions wajnikak
(xby zmac) Budela schleifstein. Marginis Saules pisagaj (199)
Strawiele, prann. Danzas Gaisa. Bijunitis = chopisa jan
rozjisa. Pagentajnej (anvarwandton) awajto. Marga kwitacke
te justry Buriot. Maroxinej - Balti dobitaj dudaj piemaj
Lapre izawne daume xine - Kasa biegant pas calocli - Aunzti
judelaj wyocis morza. Miedrus wiras zeshi, hozy ordowis. At
tas Schiff. umare suxido erhol sich ein Wetter. Mioda Samb
Diewo dubryta. Brolity! na duwa tauroj (jubas) zudeti. nej zalej ta
noti. - Nasztunaj (zic Simas, wiadra) Stroj, itajin. Kemyni
le, Kiedentle (Edmutter Blüthenbringerin) Diewo fingitis (228)
pratewis. Zalas dwaras. - ed atapieti = awajze, zastawawic
 (Samandok!)

Atidžiau išsižiūrėjus, gana aiškiai matyti, kad minėtoje rankraščio vietoje (LKŽ nurodytame Kašarauskos rankraščio 148 lape, tiksliau, jo antrojoje pusėje) yra ne „skeiris“, o iš ne vieno šaltinio žinomas našlio pavadinimas *šeiris* (*šeirys*): Kašarauskos pavartoto žodžio pradžioje yra ne *Sk*, kaip kad perskaityta rankraščio šifruotojų, kurių darbu pasirėmus tariamasis „skeiris“ įtrauktas į LKŽ, o *Sz* (šitaip lenkiška rašyba Kašarauskas dažnai žymi lietuvių kalbos garsą [š]), tik rašalas ant *z* grafemos šiek tiek išsiliejęs! Kadangi *k* Kašarauskas dažnai rašo žemutę, be aukštos kojelės (plg. toje pat eilutėje *tinklelej* [= (šilkų) tinkleliai], dviem eilutėmis žemiau – *auksa raktelej* [= aukso rakteliai], *Zals kaspinelis* [žal's kaspinėlis] ir kt.), rankraščio šifruotojai *szeirį* (greičiausiai dar ir dėl truputį išsiliejusio rašalo ant *z*) perskaitė kaip *skeirį*, t. y. „skeirį“. Suklaidinti galėjo galbūt ir tai, kad šalia *šeirio* esančiame jo reikšmės nusakyme (žodyje *naszlis*) [š] parašyta jau kiek kitokia grafema – ne kaip *sz*, bet kaip *s3*. Plg. 148 rankr. lapo antrosios (nenumuotosios) pusės išdidintą rankraščio fragmento kopiją, kur skaitome: „*Szejris v. naszlis*...“

Wymiarunki są įspiciniai o przywozie ruki
 jano najdroższep klynotu dla przywoznych
 czep przywozow, czy wszelkie wstawoweli?
 radez sie wyroza) - przywozow - idym
 Dica - Szejris v. naszlis - Lidem tinklelej
 igatemo (Oelbun mit schwarzbraunem Beerem)
 auksa raktelej - Zals kaspinelis (Haaften
 (Sträuschön) lisičs tuoria - Auksa raktelej
 Mi, Mi, Diewiņi, Diewulan mario - Nas m
 dieti (betraueru) (Stixda) Tanrijatis - Z
 jivas, tajvalis. (Braun) Balti kiedej, jds

Trečioji kopija. Rankraščio 148 lapo antrosios pusės išdidintas fragmentas.

Lietuvių kalbos garso [š] žymėjimas Kašarauskos rankraštyje įvairuoja: vienur, kaip žodyje *naszlis*, rašoma *s3*, kitur – *sz*. Antai to paties 148 (pieštuku – 140) lapo pirmojoje pusėje, 5-oje eilutėje nuo viršaus, rašoma *sziauris wiejas* – plg. 1-ąją rank. kopiją. 17–18-oje eilutėje nuo viršaus Kašarauskas vardija savo pastebėtus lietuvių liaudies dainose minimus gyvūnus ir paukščius. Čia išvardijami žvirblis, pelėda, vilkas, meška, ežys, lapė, kiškis, šeškas, jautis, šuo, katins, gegužė, gandras, lokys, ožka...

Jeigu įsižiūrėsime į rankraščio kopiją, labai aiškiai matysime, kad, pavyzdžiui, žodyje *šuo* garsas *š* labai aiškiai pažymėtas grafema *Sz* (plg. 1-ąją rankr. kopiją. Rūpimam dalykui svarbios vietos (*Sziauris wiejas, Szūo*) mano pabrauktos, taip pat pabraukta ir šone). Tai tik keletas originalo rašybos pavyzdžių; savaime aišku, vietų, kur [š] Kašarauskas žymi ne *sz*, o *sz*, yra ir daugiau. Tad ir rūpimo žodžio perskaitymas *szeiris* (o ne „skeiris!“), t. y. *šeiris*, neturėtų kelti abejonių. Juo labiau, kad šis žodis, t. y. *šeiris*, -ė (2) arba *šeirys*, -ė (4) ‘našlys, našlė’ užfiksuotas tiek tautosakoje (kuria, kaip žinoma, rinko Kašarauskas, plg. Zinkevičius LKI, V, 1992, 155–156), tiek tarmėse, konkrečiau – būtent Vakarų Lietuvos tarmėse (o Kašarauskas, beje, kilęs iš Žemaitijos). Plg.: *Ir sutikau seną šeirį, seną šeirį nežėnotą* KlpD (N 12); *Žmona jau pernai mirė, paliko jį šeirį* Užp; *Tėvas mirė, ir motina liko šeirė* Dov; *Už to šeire ištekėj* (1960) Dovilai, Grūžininkai; *Aš šeirė likau, kito [vyro] aš neieškojau* Kin (LKT 142); *Ne gražus szeirukio dwaruželis, / Ne sziltas szeirukio patalelis / Ne meili szeirukio ney žodeliai* ND; *Šeirės lova išgulėta / Meilės žodžiai iškalbėti* KlpD; *Ištekėji už šeiri* Tlž, Rg (1981); *Rėžulaitienė jau šeirė* Klp; *šeirė* Kintai, Ventė, Žemaitkiemis (Šilutės raj.); *šeirys* (4) Kintai, Sakūčiai, Rusnė (Šilutės raj.), *šeiris* (2) Klp (Giruliai); *šeirė* (Rusnė, Šilutės raj.), 1978; *šeiris*, -ė Dreižiai (Priekulė); *šeirys*, -ė Sg (1959). Įdomu, kad Bretkūnas šį žodį vartojo reikšme „vienišas (selbänder)“, plg.: *Wienas ira, be antro, /v. Scheiris vt./ ne turis ne waiko nei brolio...* BB Pam. IV 8 (Palionis BR 289). „Našlio, našlės“ reikšme *šeirys*, -ė (*šeiris*, -ė) pažįstamas ir iš kitų rašytinių šaltinių: N, K I 487^b, K II 337, N 171, RD, LC 1879 (N 33), Bs Mt II 186, Klvd, LsB 300, BzF, BŽ, KŽ, StngŽ, OGL I 265, OGL II 46. OsG 131 „našlės“ reikšme vartojama lytis *šeira* (szeira eine Witwe OsG 131); KŽ pateikia variantą *šeirià*. (Plg. Buivydienė, Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai (antras, pataisytas leid.), Vilnius, 1997, 86–87. – Toliau – LkVGP²). Išsiskyrusiam ar šiaip žmonos paliktam vyrui Vakarų Lietuvoje turimas sudurtinis pavadinimas *gývšeiris* (moteriai – *gývšeirė*: *gývas*, -à, *šeirys*, -ė, plg.: *Ans žmogus yra gývšeiris, nes jo pati nuo jo atsiskiedus* Klp (LKŽ III 385). Dėl darybinės reikšmės plg. *gýv(ã)našlis*, -ė. (Plg. Buivydienė LkVGP 88).

Manytume, kad tiek rankraščio rašybos analizės, tiek kitų faktų pakanka, kad tariamą našlio pavadinimą „skeiris“ reikėtų laikyti pseudolytimi, atsiradusia dėl apsirikimo: neteisingai iššifruoti rankraščio rašmenys. Tad etimologams nereikėtų sukti galvos dėl šio neegzistuojančio žodžio kilmės. Pakaks žinoti, kad ir Kašarausko rankraščio 148-ajame lape paminėtas žodis yra ne „skeiris“, o paprasčiausias *šeiris* ‘našlys’, užfiksuotas Vakarų Lietuvos tarmėse ir tautosakoje bei dalyje senųjų raštų. *Šeirys*, -ė (*šeiris*, -ė) neabejotinai giminiški sl. **sirъ* ‘vienišas, panašęs’ (s. r. сирий, сирота, сиротина ‘лишившийся отца и матери’, ‘безродный’, le. *sierota*, č. *sirý*, *sirotek*, srb. сирѧк, blg. сирак, сираче ‘t. p.’ – plg. О. Н. Трубачев, История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, Москва, 1959, 189). Visus šiuos žodžius anksčiau mėginta sieti su gr. *χῆρος*

‘netekęs, panašlęs’, lo. *hērēs* ‘įpėdinis’. Kiti mano, kad šis mėginimas yra ne visai pagrįstas: pastarieji du žodžiai kilę iš **ǵ’ho(i)-*, o lie. *šeirỹs*, *-ē* (*šeiris*, *-ė*) ir sl. *sirō* teileistų rekonstruoti prolytę **keiros* (plg. Трубачев, Op. cit., 189). Kai kurie etimologai prie kalbamųjų giminiškų baltų ir slavų žodžių šlieja dar Avest. *saē* ‘verwaist’ – plg. Trautmann BSW, 1923, 301; Brückner SEJP, 1985, 489; Vasmer REW, 1950–56, 2, 628 t.; Fraenkel LEW, 970. Dar plg. Buivydienė LkVGP², 1997, 87).

LITH. *skeiris* ‘WIDOWER’

Summary

A textological analysis of the 19th century manuscript *Litvanica czyli Wiadomości o Litwie zebrane przez... Ambrożego Kossarzewskiego* (the author A. Kašarauskas, who signed in Polish as Kossarzewski) shows that the form *skeiris* ‘widower’, listed in the multi-volume *Dictionary of the Lithuanian Language* (LKŽ XII 790) with a reference only to this manuscript, actually does not exist: it is a pseudo-form due to a misreading of the word *šeiris* ‘widower’ on p. 148 of the aforesaid manuscript. The term for widower *šeiris* (*šeirỹs*) is a form encountered in Old Lithuanian writings, the dialects of West Lithuania, and in Lithuanian folklore (it is noteworthy that Kašarauskas, who collected Lithuanian folklore, is also a native of Samogitia, i. e. of West Lithuania). The author of this article discusses the origin of the word *šeiris* (*šeirỹs*) ‘widower’ in her study of *Affinity Terms of the Lithuanian Language: Rūta Buivydienė, Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai* (antras pataisytas leidimas), Vilnius, 1997.